

Funcțiile pragmatice ale pronumelui în limba română vorbită actuală

de

LUMINIȚA HOARȚĂ CĂRĂUȘU

The article discusses several problems of the personal and demonstrative pronoun, namely the deictic pronoun. One of the reasons for which this article treats the issues of *deixis* from the perspective of pragmatic linguistics is the fact that the system of deictic elements is the place where language meets reality. The contextual character is one of the fundamental features of natural languages, as well as one of the central relationships among language, perception and knowledge. What is communicated through a message depends on the linguistic shape of the message, the characteristics of the situation of communication in which the speaker and the interlocutor are, and, in general, on the common knowledge of extralinguistic reality owned by the protagonists during the communication act.

A. Introducere

Una dintre caracteristicile pertinente ale clasei lexico-gramaticale a pronumelui este aceea că aceasta „este o clasă lexico-gramaticală preponderent deictică, de natură discursivă” (Irimia 1997: 95). Referitor la calitatea de substituit a pronumelui, în literatura de specialitate, s-a afirmat că pronumele are „capacitatea de a se referi prin substituție la un alt termen folosit deja în context; păstrându-și constantă semantica prin care precizează domeniul de aplicație, pronumele își poate schimba semnificația, în sensul că trimite direct la mesaj, poate denota de fiecare dată alt referent [...], adică se încadrează în grupa ambreiorilor, în sensul pe care-l dă acestui termen R. Jakobson” (Jordan/ Robu 1978: 409). În acest sens, „cel care vorbește se numește totdeauna «eu», cel interpelat se numește «tu», fără opoziție de gen; prin *acela* poate fi numit orice obiect (al cărui nume este de genul masculin sau neutru)” (Jordan/ Robu 1978: 409). Pronumele deictice – *eu, tu*, la care unii cercetători adaugă și *el, ea* (Lyons 1975: 279) – nu se referă, în toate contextele în care apar, la o singură entitate, ci reprezintă mai mult o *variabilă* pentru o *anumită* entitate reflectată într-un *anumit* context de enunțare. Cu alte cuvinte, pronumele deictice reprezintă „o clasă de elemente lexicale a căror referință poate fi determinată numai în legătură cu un context pragmatic” (Bar-Hillel 1974: 166).

Este important de subliniat faptul că „ceea ce variază odată cu situația de comunicare este *referentul* unității deictice și nu *sensul* său, care rămâne constant de la o utilizare la alta; de exemplu, pronumele *eu* furnizează mereu aceeași informație: persoana care este subiectul enunțării” (Kerbrat-Orecchioni 1980: 36). În privința *semnificației* elementelor deictice, s-a afirmat în pragmatica lingvistică că aceasta implică trei componente: *componenta deictică* sau *indexicală*, *componenta clasificatoare*, care relevă caracterul animat, caracterul de gen natural al numelui etc., pentru referentul în cauză și *componenta relațională*, care vizează corespondența dintre *index* și interpretare (Nunberg, apud Gherasim 2003-2004: 245). Dacă referința se face cu ajutorul *pronumelor personale deictice* (de tipul *eu, tu* etc.), se vorbește despre *deixis-ul personal*.

B. Pronumele personal

Deixis-ul personal se referă la identitatea actanților comunicării. Astfel, persoana

întîi, *eu*, reprezintă gramaticalizarea referinței vorbitorului la el însuși; persoana a doua, *tu*, reprezintă referința vorbitorului la unul sau mai mulți adresanți; persoana a treia, *el, ea, ei, ele*, reprezintă referința la persoanele sau entitățile care nu sînt nici vorbitor, nici adresant (Levinson 1994: 65): „Adică *eu* am văzut oameni și nu știu ↓ da' cel puțin două cazuri în care institutu: deci poziția institutului era oarecum lovită prin acțiunile unor oameni ↑” (Jinga 2002); „B: *Tu* erai foarte terorizat ↑ eu ziceam să te ții la distanță ↑ # să nu iei și tu ↑ # și nu știu ↓ lucrurile s-au calmat într-un mod bizar cînd am văzut că și tu aveai.” (Ruxăndoiu 2002: 66); „H: Deci *ei* au purtat discuții în ↑ ă di mai multi ori cuu cei cari lucrează în în domeniuu în paronatu gospodării comunale și s-o format un punct di vederi.” (Bochmann/ Dumbravă 2000: 209).

C. Pronumele personal de politețe

Pronumele personal de politețe este „un pronume marcat, în planul său semantic, prin luarea în considerație a unor componente speciale aparținînd coordonatei pragmatice a actului lingvistic concret: este expresie a atitudinii (deferente) a locutorului față de interlocutor sau față de «obiectul» comunicării, cînd acesta aparține cîmpului semantic uman și este înscris, deci, în paradigma categoriei gramaticale a persoanei” (Irimia 1997: 109). În pragmatica lingvistică, pronumele personale de politețe se înscriu în clasa așa-numitor *elemente deictice sociale* (Levinson 1994: 70), care vizează aspecte ale relațiilor sociale dintre vorbitor și referent (formule de politețe pentru referenți), dintre vorbitor și adresant (formule de politețe pentru adresanți), dintre vorbitor și situația de comunicare (diverse nivele de complezență)¹.

Una dintre caracteristicile remarcabile ale dezvoltării recente a pragmaticii lingvistice este interesul manifestat pentru *funcțiile* politeții în interacțiunile verbale. Astfel, se admite astăzi faptul că este imposibil să descriem, în mod eficient, ceea ce se întîmplă în interiorul schimburilor comunicative, fără a ține cont de anumite principii de politețe, în măsura în care „asemenea principii exercită asupra construirii enunțurilor „presiuni” foarte puternice” (Kerbrat-Orecchioni 1996:50). Pragmatic, „a fi politicos” înseamnă „a ține în permanență seama de celălalt, a avea sentimentul unei responsabilități față de colocutor în tot cursul interacțiunii verbale” (Ruxăndoiu 1999: 107).

Politețea este un fenomen lingvistic pertinent. La sfîrșitul anilor 1970, s-a dezvoltat un nou domeniu de investigație, grație lingviștilor R. Lakoff (1973: 345-356, 1977: 79-106), G. Leech (1980) și, mai ales, Penelope Brown și St. C. Levinson (1987). Sistemul elaborat de către Brown și Levinson reprezintă, în materie de politețe lingvistică, „cadru teoretic cel mai elaborat, productiv și celebru”, noțiunea de politețe fiind înțeleasă, în acest sistem, ca „partea pragmaticii lingvistice cuprinzînd toate aspectele discursului care sînt generate de reguli și a căror funcție este de a păstra caracterul armonios al relației interpersonale” (Kerbrat-Orecchioni 1996: 50). Din acest motiv, politețea abundă în faimoasele „formule de politețe” sau *Honorifica*. Regulile de politețe descriu nu numai comportamentul verbal, ci se aplică și comportamentelor nonverbale (maniere din cadrul servitului mesei sau modalități de uzaj vestimentar etc). În continuare, ne vom referi exclusiv la *politețea lingvistică*.

Politețea lingvistică se înscrie în așa-numitul „nivel al relațiilor” (Kerbrat-Orecchioni 1992: 9). Sub influența lui Bateson, se consideră că „majoritatea

¹ Referitor la *elementele deictice sociale*, vezi Cărăușu 2004: 73-74.

enunțurilor funcționează, pe de o parte, *la nivelul conținutului* (ele descriu anumite „stări de lucruri”) și, pe de altă parte, *la nivelul relației* (ele contribuie la instituirea între actanți a unui liant socio-afectiv particular” (Kerbrat-Orecchioni 1992: 9). O altă distincție face E. Goffman, și anume, între *constrângerile sistemului*, pe de o parte, și *constrângerile ritualice*, pe de alta, aceste două tipuri de constrângeri condiționând funcționarea vorbirii, fie că este vorba despre structura internă a intervențiilor, fie despre înlănțuirea dialogală” (Goffman, apud Kerbrat-Orecchioni 1992: 12).

Considerăm necesară clarificarea noțiunilor de *politețe negativă* și *politețe pozitivă*, existînd un conflict implicit „între dorința fiecăruia de a se bucura de aprecierea și acordul semenilor săi („positive face”), pe de o parte, și dorința de a acționa conform propriilor idei și intenții („negative face”), pe de alta” (Ruxăndoiu 1999: 107-108). Politețea pozitivă „are o funcție integrativă”, insistînd asupra „elementelor de comunitate”, în timp ce politețea negativă se bazează pe „menținerea (și chiar pe sublinierea) distanței dintre indivizi” (Ruxăndoiu 1999: 108). Noțiunile *politețe negativă* și *politețe pozitivă* au două elemente corespondente, și anume, *fața negativă* și *fața pozitivă*. Fața negativă a fost definită ca fiind „dorința oricărui adult competent, membru al societății, ca acțiunile lui să nu fie împiedicate de către alți membri”, iar fața pozitivă reprezintă „dorința oricărui membru al societății ca vrerile lui să fie dorite de către cel puțin cîțiva dintre membrii societății” (Goody 1988: 67).

a. Politețea negativă

Cea mai bună modalitate de a fi „politicos negativ” este cea de a evita a comite un act care ar risca să fie amenințător pentru destinatar (critică, reproș etc.). În acest sens, sînt utilizate mai multe procedee, și anume:

1. *formularea indirectă a actelor de vorbire*; un exemplu în acest sens este cel al *ordinelor*, al căror mod preponderent este *imperativul*. Or, locutorul recurge la utilizarea acestei forme modale foarte rar, folosind, în locul acesteia, alte procedee: în loc de „Deschide ușa!”, se spune, de obicei, „Ai putea deschide ușa?” sau „Mi-ar plăcea să deschizi ușa.” (Kerbrat-Orecchioni 1996: 55).

2. *întrebarea în locul reproșului*: „Nu ai spălat vasele?”; „Pui mereu atîta sare în supă?” (Kerbrat-Orecchioni 1996: 56);

3. *mărturisirea incomprehensiunii în loc de critică*: „Nu înțeleg prea bine.”; „Nu v-ați exprimat prea clar.” (Kerbrat-Orecchioni 1996: 56);

4. *utilizarea modului optativ-condițional*: „Ar trebui să plecați.”; „Ați putea închide ușa?” (Kerbrat-Orecchioni 1996: 56);

5. *evitarea unui act amenințător pentru receptor printr-un enunț preliminar*, numit în literatura de specialitate *pre* sau *presecvență*. Vor putea fi enunțate, așadar, printr-o presecvență:

a. *solicitările*: „Ai putea să-mi faci un serviciu?”; „Aveți un moment?”;

b. *întrebările*: „Aș putea să te întreb ceva?”;

c. *criticile sau obiecțiile*: „Aș putea face o remarcă/ o observație/ o mică critică?”;

d. *invitațiile*: „Ești liber în seara asta?”².

Pronumele personal de politețe are forme pentru persoanele a doua și a treia, diferite „în funcție de gradul de reverență și de specificul situației de comunicare” (Irimia 1997: 109), fiind variabile în funcție de gen, număr și caz: „E: Mi-l mențin, nu, nu, nu ...+ + +

² Vezi, în acest sens, Kerbrat Orecchioni 1996: 56-57.

[Arată spre F] *Dumnevuăstrî* m-aș trădat pe mine, eu v-am propulsat acolo șiîi aia esti diferența. + Pi mini nu m-a propulsat alți.” (Bochmann/ Dumbravă 2000: 208); „G.P.: Și i s-a pus întrebarea profesorului ↓ ...Domne ↓ spune-ne și nouă care e secretu ↓ este foarte interesant ↓ pentru că fug atât de mulți oameni. Ce le-ai făcut la oamenii *dumitale* sau cum îi selecționezi de ... s-au dus șaptespe și s-au întors șaptesprezece.” (Jinga 2002: 156); „C: Partidu v-a propulsat, partidu. E: Mai ales *mata*. C: Partidu, domnu. E: mai ales *mata*. C: Partidu, domnu. [discuții în sală]” (Bochmann/ Dumbravă 2000: 208).

În textele dialectale, politețea negativă, a menținerii distanțelor, vizează, în primul rînd, strategia deferenței față de receptor, concretizîndu-se, cel mai adesea, în folosirea formei de persoana a doua plural a verbelor, asociată cu utilizarea pronumelui personal de politețe *dumneavoastă*, ce exprimă cel mai înalt grad de deferență. Exemple în acest sens sînt situațiile în care subiectul se adresează direct anchetatorului:

„Pui borhotu-acolo-ș-a-n în că în ... căldare / în vasu-ăla / mestec în iel pînă cîn să-nherbîntă ... mă ca *s-auziz dumneavoastă*-acolo ce zic ieu s-auză ăla acolo // și ... mestică iel ca să nu să lipiască dă fundu căldării.” (TDM, 2, pg. 241).

Uneori, subiectul se adresează direct anchetatorului, utilizînd pronumele personal de politețe *dumneata*:

„Nu făcea nic armata / rar pã care-i putea să-i prinză / care nu ... // pîn-a deveni timpu / vezi *dumneata* / pînă în șaizeșipatru asta a fost /” (TDM, 2, pg. 82).

În relațiile intracomunitare, ocurează forme specifice ale pronumelui de politețe: *matale* și *dumneata*, care se folosesc cu persoana a doua singular a verbului predicat. Aceste forme (*matale*, *dumneata*) sînt corelate cu „valori legate mai ales de vîrsta superioară a destinatarului, dar și de poziția acestuia în interiorul sistemului de rudenie al comunității rurale respective” (Ruxăndoiu 1999: 112):

„Vine un frate d-a lu cumnată-mea / cu motocicletă // zîce «hai tanti Leana» / zîce «hai *matale* cu mine» zîce /-n comuna asta /” (TDM, 2, pg. 125);

„Io ... a tresărat în mine ceva / io așa-i zîc / ce dracu vorbă / bre mamă așa zîc / să-mi spui *dumneata* că ... dacă / pãi nu mai ie zile / ce le-a-nghițit ... cineva zîlili?” (TDM, 1, pg. 127).

În textele dialectale, deferența este exprimată și prin faptul că prenumele nu este niciodată folosit singur în discuțiile cu persoane mai în vîrstă, el fiind, în acest caz, precedat de termeni de adresare specifici:

„Ce «ia uite *țafă Leano*» / alea venise să vază niște fin / și ieu veneam dă la Moreni //cea «uite / *țafă Leano* / lupu!»” (TDM, 2, p. 94);

„Nu / *țafă Iuană!* / nu nu nu nu nu nu! / atunci îl punea cînd vinea dă la joc // și cine avea o ț-aduci aminte la Cîrjan / cînd a măritat pã Iuana /” (TDM, 2, p. 99);

„Ș-apăi iar s-a dus tata ș-a-zis «păi bine *mă Dumitre*» zice / «mi-ai făcut o belea» zice / «să ceartă aia mare» zice «ii-n stare să-i scoață uochii ăleia mică» /” (TDM, 2, p. 103);

„«*Măi vere Ioane*» / zice «io-ț spui țiee cinstit și uomenește // nu muncește aea mare / numa a adunat // vrednică e ș-aia / că bătea mărginiți» /” (TDM, 2, p. 103).

b. Politețea pozitivă

Politețea pozitivă consistă în faptul de „a produce orice act de vorbire pentru destinatar, cu un caracter esențial „antiamenințător”: manifestări ale acordului, oferte, invitații, complimente, mulțumiri, formule de bun-venit etc.” (Kerbrat-Orecchioni 1996: 61). Astfel, de exemplu, mulțumirea se exprimă, cel mai adesea, în manieră superlativă: „Mulțumesc foarte mult/ de o mie de ori/ din suflet.” (Kerbrat-Orecchioni 1996: 61). Pentru a produce un act de vorbire care să fie „neamenințător” pentru receptor, sînt utilizate mai multe strategii, cum ar fi:

a) *observații referitoare la receptor* (la interesele, dorințele, necesitățile, bunurile sale):

(1) „Ce vază frumoasă este aceasta! De unde o ai?”;

(2) „Dumnezeule, ți-ai tăiat părul! Chiar, am venit să împrumut niște făină.”;

(3) „Trebuie să fii flămînd; a trecut mult timp de la micul dejun. Ce-ai zice să iei prînzul cu mine?” (Goody 1988: 108);

b) *exagerarea interesului, aprobării, simpatiei față de receptor*:

(4) „Ce grădină minunată ai!”;

(5) „Este absolut incredibil/ extraordinar/ minunat!” (Goody 1988: 109);

c) *intensificarea interesului receptorului față de relațiile locutorului*.

O altă modalitate a vorbitorului de a-i comunica receptorului că îi împărtășește dorințele este aceea de a intensifica interesul la propria sa contribuție la conversație, relatînd „o poveste bună” („making a good story”) (Goody 1988: 111):

(6) „Am coborît scările și ce crezi că am văzut? – o mizerie imensă, telefonul scos din furcă și haine împrăștiate peste tot.” (Goody 1988: 111);

d) *utilizarea mărcilor de identitate în interiorul unui grup social* („in-group identity markers”) (Goody 1988: 112).

Există anumite *formule de adresare*, utilizate între membrii unui grup social, incluzînd nume generice și termeni ai adresării, cum ar fi: *camarade, amice, prietene, scumpo, dragă, iubito, mamă, frate, soră, drăgușo, băieți, tipilor* etc. (Goody 1988: 113):

(7) „Aici, *prietene*, am păstrat acest loc pentru un alt prieten al meu, care n-a venit ...”;

(8) „Ajută-mă cu geanta asta, vrei *dragă*?”;

(9) „Adu-mi rufele tale murdare să ți le spăl, *scumpule!*” (Goody 1988: 113).

D. Pronumele demonstrativ

Un alt pronume ce îndeplinește în context funcții pragmatice este *pronumele demonstrativ*. Pronumele demonstrative sînt, poate, structurate mai clar, în comparație cu adverbele spațiale *aici/acolo*, în privința dimensiunii *apropiat-îndepărtat* de vorbitor; astfel, *acesta* corespunde „obiectului aflat în apropierea locului în care se găsește vorbitorul în momentul emiterii mesajului lingvistic” și *acela* denumește „obiectul aflat departe de locul în care se găsește vorbitorul în momentul vorbirii” (Lyons 1980: 258): „AG: Da ↓ aștia de care-am citit aveau o arie foarte limitată ↓ dar *ăsta* ↑ citisem pe urmă ↑ că el reușise să trateze ↑. și: persoane din Berlin ↑ care nu știau nici rusește ↑ nici []; LDJ: Chiar numai cu gîndul.” (Jinga 2002: 144); „L: Societățile comerciale formate n dau în proprietate, primăria nu dă în proprietate acestor societăți bunurile, ci le concesionează de-acee rămîn în continuare proprietatea primăriei. Fiind unic acționar, el este *acela* care numește îi organismu de conducere al societății comerciale, deci nu există nici un pericol sî sî piardă avuția comuni comunități. Merg mai departe... (Bochmann/ Dumbravă 2000: 213); „A: vai ↓ sunt delicioși. Mă uit la omul acela decît să-și păstreze zîmbetul să nu-l

pufnească rîsul B: [da. exact așa m-am gîndit și eu. da↓ da' *ăștia* cred că sunt aleși." (Ruxăndoiu 2002: 75).

Uneori, însă, *acela* este folosit în loc de *acesta* cînd se dorește punctarea unei anumite „distanțe emoționale” (Levinson 1994: 83). J. Lyons numește acest tip de elemente deictice „expresii deictice *empatică*” (Lyons 1980: 284).

Dimensiunea *proximal-distal* este, însă, neutralizată în enunțuri de tipul *Asta este!*: „K: [după remedierea defecțiunii de la microfon] Deci, spuneam că ordonanța prevede reorganizarea. *Asta* ar însemna ori servicii publice, or societăț comerciali (Bochmann/Dumbravă 2000: 211).

Bibliografie

A. Izvoare

- Bochmann, K./ Dumbravă, V., *Limba română vorbită în Moldova istorică*, vol. 2, *Texte*, Leipziger Universitätsverlag, 2000.
- Dascălu Jinga, Laurenția, *Corpus de română vorbită. Eșantioane*, Editura Oscar Print, București, 2002.
- Ionescu Ruxăndoiu, Liliana (coordonator), *Interacțiunea verbală în limba română actuală*, Editura Universității din București, 2002.
- ***, *Texte dialectale Muntenia*, sub conducerea lui Boris Cazacu, Editura Academiei, București, 1973, vol 1 și 2.

B. Lucrări de referință

- Brown, Penelope/ Levinson, St. C., *Politeness. Some universals in language usage*, Cambridge, 1987.
- Gherasim, Paula, *Signification et interprétation des déictiques dans le discours*, în AUI, secțiunea Lingvistică, tomul XLIX-L, 2003-2004.
- Goody, E. N., *Questions and Politeness*, Cambridge, 1988.
- Hoarță Cărăușu, Luminița, *Pragmalingvistică. Concepte și taxinomii*, Editura Cermi, Iași, 2004.
- Ionescu Ruxăndoiu, Liliana, *Conversația. Structuri și strategii*, Editura All Educațional, București, 1999.
- Kerbrat-Orecchioni, Catherine, *La conversation*, Paris, 1996.
- Kerbrat-Orecchioni, Catherine, *Les interactions verbales*, Paris, 1992.
- Kerbrat-Orecchioni, Catherine, *L'énonciation de la subjectivité dans le langage*, Paris, 1980.
- Lakoff, R., *The logic of politeness: or minding your p's and q's*, în *Proceedings of the Ninth Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society*, 1973.
- Lakoff, R., *Politeness, pragmatics and performatives*, în Rogers, A./ Wall, B./ Murphy, J. P., *Proceedings of the Texas Conference on Performatives, Presupposition and Implicatures*, Washington, 1977.
- Leech, G. N., *Language and Tact*, Amsterdam, 1980.
- Levinson, St. C., *Pragmatik*, Tübingen, 1994.
- Lyons, J., *Semantics*, vol 1, 2, Cambridge, 1980.
- Nunberg, G., *Indexicality and Deixis*, în „Linguistics and Philosophy”, vol. 16, 1993, p. 1-43.